

İSLAM HUKUKUNDA VÂCİBİN ALT SINIRINA YAPILAN ZİYADENİN HÜKMÜ

The Provision of the Addition to the Minimum Amount of Wajib

Yrd. Doç. Dr. Recep ÇETİNTAŞ*

ÖZET

İslam hukukunda vâcibin en az miktarı üzerine ziyade terimiyle iki şey kastedilir. Birincisi, farz ve vâcip olmaksızın kulun gönüllü olarak kendiliğinden yapmaya yöneldiği nafilâ namaz, oruc ve hac gibi ibadetler, ikincisi kulun yapmakla mükellef olduğu vâciplerde vâcibin en alt sınırına yapılan fazlalıktır. İslam hukukçuları gerek vâcibe bitişik olan ziyade olsun gerekse vâcipten bağımsız ve ona bitişik olmayan ziyade olsun başlanılmadan önce bunun mendub olduğu konusunda ittifak ederken başlandıktan sonraki hükmü konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bu çalışmada hem vâcipten bağımsız hem de vâcibe bitişik olan ziyadenin hükmü konusunda İslam hukukçularının görüşleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vâcip, Ziyade, Farz, Mendub, İslam Hukuku

ABSTRACT

In Islamic law, two things are meant with the term of addition to the minimum amount of obligatory: first, the worships which the servant performs voluntarily and spontaneously without being fard and obligatory for him like supererogatory prayer, fasting and pilgrimage, the second is the addition to minimum amount of wajib in the obligatories which are the servant is obliged by God. While Muslim jurists unanimously agreed that the addition to the obligatory was recommended if it is independent addition from wajib or adjacent to wajib before beginning it, they had conflict for it's decision after beginning it. In this study we will discuss the opinions of Muslim jurists about both the decision of the independent addition from wajib and the addition adjacent to wajib.

Keywords: Obligatory, Addition, Fard, Recommended, Islamic Law

* B.E.Ü. İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi. (recepceintas2006@yahoo.com.tr)

Giriş

Fıkıh usulünde dinen vâcip kılınan fiilin en az miktarından fazla olan kısma vâcibe ziyade adı verilir. Tadil-i erkâna riayet ettiğine kanaat getirecek kadar rükuda kalma alt sınıra ve beş deve için bir koyun yerine bir sığırı zekât verme belirlenen miktardan fazla (ziyade) yapmaya örnek verilir. Vâcip fiilin alt sınırı üzerine yapılan ziyadenin bazı örnekler açısından şeran doğru olup olmayacağı, uygun görülülerde ziyadenin vâcip olarak mı mendub olarak mı nitelendirileceği ve mutlak olarak terk edilmesinin câiz olup olmayacağı konularında İslam hukukçuları arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Mesela rükû ve secdelerde itminan, başın mesh edilmesi, namazda kıraat ve ayakta durma süresi gibi miktarı için muayyen bir ölçü konmamış vâciplerde kişi rükû ve secdenin en azı üzerine ziyade yapsa veya başının tamamını mesh etse bu fiillerin tamamı vâcip olarak mı meydana gelmiş sayılır yoksa vâcip bunların en az miktarından ibaret olup kifâyet miktarından fazla olan cüz mendub mu sayılacaktır?

Keza âlimler vâcibin ve ziyadenin mâhiyeti, aynı cinsten olup olmamaları, şekil benzerliği ve birbirinden ayırt edilebilir olup olmamaları açısından da ziyadenin hükmünü tartışmışlardır. Ayrıca sonraki dönem usul eserlerinde miktarı için belli bir ölçü konulup konulmaması bakımından vâcibin kısımları, tartışma konusu olup olmaması bakımından ziyadenin kısımları, bu konudaki ihtilâftan doğan fikhî meseleler ve ihtilâfın pratik sonuçları üzerinde durulmuştur.

Konuyla ilgili tartışmalara girmeden önce anahtar kavramlar olan vâcip ve ziyade kelimelerinin kısımlarını belirtmek yararlı olacaktır. Zira sonraki usulcüler vâcibi miktarı için belirli bir ölçü konulup konulmaması yönünden kısımlara ayırdıkları gibi vâcibe ilhâki mümkün olan ziyadeyi de kısımlara ayırmışlardır.

A. Miktarı İçin Muayyen Bir Ölçü Konulması Yönünden Vâcip

Miktarı için belirli bir ölçü konulup konulmaması bakımından vâcip iki kısma ayrılır.

1. Belirli Bir Miktarla Sınırlanmış Vâcip

Mesela abdestte yıkanması gereken el ve ayaklar hakkında belirli bir sınır konmuştur. Mükellef abdest alırken elini veya ayağını yıkamak istediğinde, sınırının belirlenmiş olması sebebiyle kendisinden istenen miktarı bileceği için bu nevi vâcip tartışma konusu edilmemiştir. Bu tür vâciple yapılan ziyade vâcip olarak nitelenemeyeceği için bu konuda âlimler açıklama da yapmamışlardır. Bu nevi ziyade, mendubluğuna dair müstakil bir delil bulunmadıkça nedbe de nitelenemez.

2. Belirli Bir Miktarla Sınırlanmamış Vâcip

Başın mesh edilmesi, zekâta vâcip olan koyun yerine deve verilmesi, temettü yapan kimsenin koyun yerine deve kurban etmesi, ihramdan çıkarken başının

tamamını tıraş etmesi, kıyam, kıraat vb. gibi namazın rükünlerini yetinilmesi câiz olan miktardan fazla uzatması buna misal verilebilir. Bu vâciplerde kâfi olan miktar, vâcip kılınan fiilin en az miktarıdır. Kifâyet miktarından fazla olan kısma ise ziyade adı verilmektedir.

B. Vâcibe Ziyadenin Kısımları

Ziyade genel olarak iki kısma ayrılmaktadır.

1. Farzlara nispetle nâfile namaz gibi, vâcipten ayırt edilebilen, vâcipten bağımsız ve ona bitişik olmayan ziyade. Bu ziyade müstakil bir delille sabit olduğu için hükümü tartışma konusu edilmemiştir.¹
2. Başın mesh edilmesinde kendisine mesh denilebilecek en az miktar üzerine yapılan ziyade gibi vâcipten ayırt edilemeyen ziyade. Bu nevi ziyade de üç kısma ayrılır.
  - a. Rükû ve secdeleri uzatma gibi kendisi olmaksızın vâcibin edâ edilebileceği ve vâcip isminin örtüştüğü miktarın en azıyla yetinilebilecek ziyade.
  - b. Avlanma yasağını ihlal eden muhrimin ödemesi gereken belirli bir miktardaki cezaya karşılık bir gün oruç tutması gibi vâcipten ayrılması mümkün olmayan ziyade.

Mesela böyle bir kimseye belirlenen miktardan daha az ceza vâcip olduğu zaman muhrim tam bir gün oruç tutar. Çünkü oruç parçalanamaz. Bu ziyade katî farz olarak meydana gelir. Beş deve vâcip olan bir koyuna karşılık azı dişini yarmış bir deve vermesiyle meydana gelen ziyade de katî farz olarak meydana gelir.² Bu nevi misâllerin tartışma konusu edilip edilmeyecekleri hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Zerkeşi bu tür ziyadelerin tartışma konusu edilmeyeceği ve hepsinin farz olarak meydana geleceği görüşüne sahip olmuş ve Nevevî'den, Şâfiîlerin bu konuda ittifak ettiklerini nakletmiştir.³ Hanefilerden Kerhî ile Mâlikîlerden Abdülvehhab el-Bağdâdî de bunun farz olarak meydana geleceğini ileri sürmüştür.⁴ Zerkeşi, tartışmayı vâcibin aslıyla yetinmek mümkün olan ziyadeyle sınırlamak gerektiğini belirterek şöyle der: "Asıl ve ziyadenin hepsini yapmadan asılla yetinmek mümkün değilse, hepsi katî olarak vâciptir. Çünkü vâcibin ancak kendisiyle tamamlanabileceği fiil vâciptir. Bu, muhrimin vermesi gereken her ölçek cezaya karşılık bir gün oruç tutacağı avlanma cezasındaki ziyade gibidir. Ceza

1 İsrâ, 17/79.

2 Bk. Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Bahâdir, *el-Bahru'l-muhit fi usul'l-fikh*, (thk. Ömer Süleyman el-Aşkar), Kuveyt, 1992, I, 238; Hureyz, Abdülmuiz, "ez-Ziyade 'ale'l-vâcip" *Dirâsât*, 1999, XXVI, 427.

3 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhit*, I, 236; İsnevî, Cemâlüddin Ebû Muhammed, *et-Temhîd fi tahrîc'l-furû' ale'l-usûl*, (thk. Muhammed Hasan Heyto), Beyrut, 1984, s. 91.

4 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhit*, I, 237-238.

bir ölçekten az olduğu zaman tam bir gün oruç tutar. Çünkü oruç parçalanamaz. Bu da katî farz olarak meydana gelir.”⁵ Fakat İbnü’s-Sübki bunu tartışma konusu saymış ve ziyadenin hükmü konusundaki ihtilafa binaen haklarında görüş ayrılığı meydana gelen birtakım fikhî örnekler sunmuştur.⁶ Fahreddin er-Râzi de bunu tartışma konusu sayarak vâcibin terk edilmesi câiz olmadığı fakat bu nevi ziyadenin terk edilmesi câiz olduğu için vâcip olarak nitelendirilemeyeceği görüşüne sahip olmuştur.⁷ Selim er-Râzi ile İbn Berhân bu konuda Fahreddin er-Râzi’yi desteklemiştir.⁸ İsnevî konuyla ilgili üzerinde ihtilaf edilen bir takım fikhî örnekler sunmuş ve bunlar hakkında iki farklı görüş bulunduğunu, doğru olanın Fahretin er-Râzi ve taraftarlarının benimsediği görüş olduğunu söylemiştir.⁹

c. Ziyadenin bir nevi de vâcip muayyen bir miktar veya muayyen bir hadle sınırlı olmayıp sadece azlık ve çokluk itibariyle farklılık gösteren bir fiil olduğu zaman buna yapılan ziyadedir.

Mükellef vâcibe, vâcibin mahiyetinden ayrılmayan bitişik bir ziyade yapar fakat vâcibin bu ziyadeden ayrılması ve bu ziyade olmaksızın edâ edilmesi mümkün olabilir. Abdestte başın mesh edilmesi ve mestler üzerine mesh yapılması ve benzeri fiiller buna misâl verilebilir.

Mesela kişi bu vâciblerde vâcibin en az miktarına ziyade yapsa veya başının tamamını meshetse, bu fiillerin tamamı vâcip olarak mı meydana gelmiş sayılır yoksa vâcip bunların en az miktarından ibaret olup kifâyet miktarından fazla olan cüz mendub mu sayılacaktır? Bu konuda alimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

C. Vâcibe Yapılan Ziyadenin Hükmü İle İlgili Görüşler

Usulcüler genel olarak vâcibin en az miktarına yapılan ziyade hakkında vâcip ve mendub olmak üzere iki görüş bulunduğunu ifade ederler.¹⁰ Ancak her mezhebe mensup âlimlerin çoğunluğu esas alınarak bu görüşleri iki başlık altında sınıflandırmak mümkün ise de mezhepler kendi içinde homojen bir görüşe sahip olmadıklarından bu görüşleri iki grupta sınırlandırmak mümkün gözükmemektedir. Zira ziyadenin mendub olduğunu söyleyen çoğunluk âlimlerin yanında mekruh olduğunu, vâcip olduğunu söyleyenlerin yanında câiz olmadığını söyleyenler de bulunmaktadır. Aynı zamanda bir mesele hakkında ziyadenin vâcip veya mendub olduğunu söylerken başka bir konuda bunun bâtil olduğunu söyleyen âlimler de bulunmaktadır. Ancak farklı görüşleri ayrı ayrı sınıflandırmanın güçlüğünden dolayı çoğunluğun görüşlerini esas alarak

5 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, I, 238.

6 İbnü’s-Sübki, Tâcuddin Abdülvehhâb, *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*, (thk. Ahmed Cemal ez-Zemzemî-Nürüddin Abdülcebbâr Sagîrî), Dubâi, 2004, II, 320.

7 Râzi, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *el-Mahsûl fi usûli'l-fikh*, (thk. Tâhâ Cabir Feyyaz el-Avânî), Suudî Arabistan, 1979, II, 196.

8 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, I, 237-238.

9 İsnevî, *et-Temhîd*, s. 90-92.

10 İsnevî, *et-Temhîd*, s. 90. İbn es-Sübki, *el-İbhâc*, II, 320-321.

onları mendub ve vâcip olmak üzere iki grupta ele almamız ve farklı görüşleri bu başlıklar içerisinde değerlendirmemiz uygun olacaktır.

1. Ziyadeyi Mendub Görenler

Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîlerin cumhuru vâcibin en az miktarı üzerine yapılan ziyadenin mendub olduğu görüşünde birleşirler.¹¹

Mâlikî usulcü Bâkîllânî vâcibin yerine getirilmesi mümkün olacak alt sınırına yapılan ve vâcipten ayırt edilemeyen ziyadenin vâcip olmayacağını;¹² rûku', secde ve kıraat ismi verilebilecek en az miktar olduğunu, kişi bu kadarını yaptığı zaman vâcibi eda etmiş sayılıp zimmetinin borçtan kurtulacağını ve buna ziyade olan miktarın nefl/mendub olduğunu belirtir.¹³

Şâfiî usulcülerden Şîrâzî, kişi rûkû veya kıraat adı verilebilecek en az miktara ziyade yaptığı zaman bundan vâcip olanın en az miktar olduğunu ve buna ziyade olan kısmın nâfile olduğunu ifade eder. Bu görüşüne gerekçe olarak rûkuun emredilmesinin rûku' olarak isimlendirilen miktardan fazlasını iktiza etmeyeceğini, kişinin bu miktarı yerine getirdiği zaman emrin muktezasını yerine getirmiş olacağını ve en az miktardan fazlasını bedelsiz olarak ve başka bir vakitte mislini yapmaksızın terk etmesinin caiz olduğunu gösterir ve bundan dolayı ziyadenin mendub olacağını belirtir.¹⁴ Sem'ânî, kişinin rûku'u ve kıraatı uzatması gibi vâcibin miktarına ziyade yaptığı zaman vâcip isminin verilebileceği en az miktara ziyade olan kısmın nâfile olduğunu ifade eder ve bu görüşüne delil olarak kişinin bedeline yönelmeksizin ziyadeyi terk ettiğinde günahkâr olmayacağını gösterir.¹⁵ Gazâlî, başın meshedilmesi, rûku' ve secdede yeterince kalma ve ayakta durma süresi gibi miktarı için bir ölçü konmamış vâciplerde bazı âlimlerin "asil ve ziyadenin hepsi vâciptir" dediklerini fakat vâcip olan yalnızca ismin örtüştüğü şey olduğu için bu hususta vâcibin en az miktarı üzerine yapılan ziyadenin mendub olacağını söylemenin daha uygun olduğunu belirtir. Gazâlî'ye göre bu husus, itminan, kıyam ve peşpeşe vâki olan şeylerde daha açıktır. Hangi kısmın vâcip, hangi kısmın mendub olduğu işaretle söylenmese de bunun en az miktarının vâcip, geri kalan kısmın mendub olduğunu söylemek muhtemeldir.

11 Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *et-Takrîb ve'l-İrşâd "es-Sagîr"* (thk. Abdülhamid b. Ali Ebû Zenid), Müessesetü'r-risale, 1993, II, 265-266; Şîrâzî, Ebû İshak Cemalüddîn, *et-Tebîrâ fi usûli'l-fikh*, (thk. Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfiî), Beyrut, 2003, s. 87; a.mlf. *el-Lüma' fi usûli'l-fikh*, (thk. Muhyiddin Mastû-Yusuf Ali Büdeyvi), Dimeşk, ts. s. 58; Sem'ânî, Ebû Muzaffer, *Kavâtü'u'l-edille fi usûli'l-fikh*, (thk. Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfiî), Beyrut, 1997, I, 104; Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-usûl*, Beyrut, 2008, I, 103; Kelvezânî, Mahfuz b. Ahmed, *et-Temhîd fi usûli'l-fikh*, (thk. Müfid Muhammed Amşe), Cidde, 1985, I, 326; İbn Akil, Ebû'l-Vefâ Ali b. Muhammed, *el-Vâzih fi usûli'l-fikh*, (thk. George el-Makdisî), Beyrut, 1996, II, 543.

12 Bâkîllânî, *et-Takrîb*, II, 109.

13 Bâkîllânî, *et-Takrîb*, II, 265-266.

14 Şîrâzî, *et-Tebîrâ*, s. 87; a.mlf. *el-Lüma'*, s. 58.

15 Sem'ânî, *Kavâtü'u'l-edille*, I, 104.

Çünkü en az miktara yapılan ziyade bedel şartı olmaksızın terk edilmesine ceza verilecek bir iş değildir. Öyleyse vâcibin tanımı onda gerçekleşmez.¹⁶

Hanbelî usulcülerin cumhuru da bu görüştedir. Ebû Ya'lâ'nın, ziyadenin hükmüyle ilgili görüşü hakkında ihtilaf bulunmakla birlikte *el-Udde*'deki açıklamaları dikkatle tetkik edilince onun da nedb görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır. Zira Ebû Ya'lâ, *el-Udde*'de, "Kişi vâcibe devam ettiği ve rükû ve secde gibi vâcip isminin örtüştüğü fiile ziyâde yaptığı zaman hepsi ona vâcip olur mu?" şeklindeki soruya cevaben "vâcip, vâcip isminin örtüştüğü fiilin en az miktarıdır, buna ziyâde olan nâfiledir" demiştir.¹⁷ Sonra "Bunun Hepsî Vâciptir Diyenlerin Gerekesi" başlığı altında vâcip diyenlerin delillerini zikredip bunları eleştirmiştir. Ebû Ya'lâ'nın yukardaki ifadesi ile ziyadenin vücubunu benimseyenlerin delillerini eleştirmesi, ziyâdenin mendub olduğu görüşünü benimseyenlerin lehine deliller getirmesi vacibe yapılan ziyadenin mendub olduğu görüşünü tercih ettiğini gösteriyor.¹⁸ İbnü'l-Lehhâm *el-Kavâid* adlı eserinde Ebû Ya'lânın nedb görüşünü tercih ettiğini belirtmiştir.¹⁹ Müfid Muhammed Amşe, Kelvezânî'nin Ebû Ya'lâ'ya nispet ettiği vücub görüşünün, *el-Udde*'deki görüşüyle çeliştiğini ve Ebû Ya'lâ'nın *el-Udde*'deki açıklamasının ismin örtüştüğü fiile yapılan ziyâdenin nâfile olduğuna delâlet ettiğini söyler.²⁰ Muhtemelen onun vücub görüşünü benimsediğini söyleyenler ondan tartıştığı görüşü nakletmişlerdir.²¹

Kelvezânî, kişi vâcip ismi verilebilecek miktara ziyade yaptığı zaman ismin örtüştüğü miktardan fazla olan ziyadenin tatavvu' (mendub), ismin örtüştüğü miktarın vâcip olduğunu belirterek ruku' ve secde olarak isimlendirilen miktarı yerine getirmenin ruku' ve secde ile emrin hükmünü kişiden kaldıracağını, bu miktara ziyade olanı mükellefin bedelsiz olarak terk etmesinin caiz olduğunu ve bu kadarı yerine getiren kişinin emrolunanı yerine getirdim demesinin yerinde olacağını delil göstererek ismin örtüştüğü miktarın farz, ona ziyade olan kısmın mendub olması gerektiğini belirtir.²²

Beşinci asır sonrası Hanbelî usulcülerden Merdâvî ile İbnü'n- Neccâr vâcibin en az miktarına yapılan ziyadenin mendub olduğu görüşünü dört mezheb

16 Gazâlî, *el-Mustasfâ*, I, 103.

17 Ebû Ya'lâ, Muhammed b. Hüseyin, *el-Udde fî usûli'l-fikh*, (thk. Ahmed b. Ali Seyyid el-Mübârekî), Beyrut, 1980, II, 410-411.

18 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, II, 411.

19 İbnü'l-Lehhâm, Ali b. Abbas el-Ba'li, *el-Kavâid ve'l-Fevâidü'l-usûliyye* (thk. Muhammed Hamid el-Fekî), Beyrut, 1983, s. 105.

20 Kelvezânî, *et-Temhîd*, I, 326.

21 İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed, *Ravzatü'n-nâzir ve Cünnetü'l-münâzir fî usûli'l-fikh*, (thk. Abdülkerim b. Ali b. Muhammed en-Nemle), Riyad, 1994, I, 187.

22 Kelvezânî, *et-Temhîd*, I, 326-328

imamına nispet ederler.²³ Kendisinden yapılan bir rivâyete göre Şâfiî usulcü İbn Berhân bu görüşü âlimlerin çoğunluğuna nispet ederken²⁴ diğer bir rivayete göre bu konuda fukaha ve mütekelimînin icmâından ve Kerhî dışında muhalefet eden olmadığından bahsetmiştir.²⁵ Ziyadenin başlanılmadan önce mendub olduğu hakkında dört mezheb imamıyla ilgili icma iddiası doğru olmakla birlikte başlandıktan sonraki ziyadenin hükümü konusunda aynı şeyi söylemek mümkün gözükmemektedir. Zira aşağıda ele alacağımız üzere İmam Ebu Hanîfe başlandıktan sonra ziyadenin vâcibe dönüştüğünü, onu tamamlamanın ve bozulduğu zaman kazasının vâcip olduğunu söylemiştir. İmam Mâlik başlanılan ziyadenin bir özre binaen bozulmuşsa kazasının gerekmeceği fakat özürsüz olarak kasten bozulmuşsa kazasının vâcip olacağı görüşünü benimsemiştir. İmam Şâfiî'nin görüşü hakkında ise Zerkeşî vâcibe bitişik olan ziyade konusunda Şâfiî'nin kelamının zahirinden vücut görüşünü benimsediği anlaşılıyor demektedir. Ahmed b. Hanbel'in görüşü hakkında da Hanbelîler arasında ihtilaf bulunmaktadır.

Fukaha ve mütekelimin arasındaki icma iddiasını doğru kabul etmek de mümkün değildir. Zira dört mezhebe mensup âlimler arasında bu iki görüşten biri hususunda homojen bir görüşten bahsetme imkânı bulunmamaktadır. Mendub olduğu görüşü ağır basan mezhep içerisinde farklı görüşler olduğu gibi vâcip görüşü ağır basan mezhepler içerisinde de farklı görüşler mevcuttur.

Mesela beşinci asırdan sonraki Mâlikî usulcülerin cumhuru vâcibe yapılan ziyadenin mendub olduğu görüşünü benimsemekle birlikte vâcibin mahiyetini göz önünde bulundurarak bu ziyadenin bazı yerlerde mekruh, bazı yerlerde batıl, bazı yerlerde haram olduğunu kabul ederler. Mesela bunlara göre şâriin miktarını belirlediği vâcibe yapılan ziyade mekruh olmaktadır. Abdestin farzlarından biri başı mehettir. Abdest alan kimse başını yıkasa bu yıkama meshi ve ziyadeyi kapsadığı için kifayet eder fakat ziyade mekruhtur.²⁶ Fıtır sadakasında vacip olan bir sa'dır. Bir sa üzerine ziyade yapmak mekruhtur. Çünkü saın miktarı şâri tarafından belirlenmiştir. Bu sebeple miktarına ziyade bid'attır, mekruhtur.²⁷ Her beş deve vâcip olan zekât, bir koyun vermektir. Koyuna bedel olarak bir deve verirse yeterli olur. Kıymetleri eşit olursa İbn Abdisselâm'a göre en doğru olan budur. Bâcî ile İbn el-Arabî koyuna karşılık deve vermesinin kifayet etmeyeceğini söyler.²⁸ Cenaze namazında farz olan dört tekbirle kılınmasıdır. İmam dört tekbire ziyade yaparsa bu ziyade batıl olur. Cemaate vâcip olan dört tekbirden sonra

23 Merdâvî, Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fi usûli'l-fikh*, (thk. Abdurrahman b. Abdillah el-Cübreyn), Riyad, 2000, II, 997; İbnü'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed el-Fetûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münir*, (thk. Muhammed Zuhaylî-Nezih Hammad), Dimeşk, 1980, I, 411.

24 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, I, 236.

25 Merdâvî, *et-Tahbîr*, II, 997.

26 Ezherî, Salih Abdü's-Semî' el-Abî, *Cevâhiru'l-iklîl şerhu Muhtasari'l-allâme Şeyh Halil*, Beyrut, ts. I, 14.

27 Ezherî, *Cevâhiru'l-iklîl*, I, 143.

28 Ezherî, *Cevâhiru'l-iklîl*, I, 119.

selam vermeleridir.²⁹ Namazda rükû ve secdelerde ve bunlardan kalkışta itminan farzdır. Mâlikî âlimler itminan isminin örtüştüğü fiilin en az miktarına yapılan ziyadenin hükmü konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun müvessa' farz olduğunu söylerken bazıları nâfile olduğunu söylemişlerdir.³⁰

Nezir yoluyla insanın kendine gerekli kıldığı vâciplerde Mâlikîler şöyle bir kaide koymuşlardır: Kişi nezr yaptığı zaman nezrin en aşağısının yerine en yükseğini ifâ etmesi kifayet etmez. Mesela bir kimse bir somun ekmeği tasadduk etmeyi nezretse, Allah katında ve Müslümanlar nazarında somundan daha kıymetli olmasına rağmen sadaka olarak bir elbise vermesi kifayet etmez. Bir gün oruç tutmayı nezreden kimse din nazarında daha faziletli olsa da orucun yerine bir gün namaz kılsa kifayet etmez. Bir kimse haccetmeyi nezretmişse onun yerine yakınlarına ve düşkünlere binlerce dinar sadaka verse ve senelerce namaz kılsa, namaz hacdan daha faziletli olmasına rağmen nezrine kifayet etmez.³¹ Mâlikîlere göre daha üstün olanın değeri daha büyük olsa da aşağı olanın yerine daha üstün olanı yapmak caiz değildir. Çünkü nezr edilen daha aşağı fiilin terk edilmesinde nezre muhalefet söz konusu olmaktadır. Yapılan nezre muhalif davranıldığı zaman haram işlenmiş olur. Zira bu Allah'ın rızası için üstlendiği vazifede Allah'a karşı vefasızlık olur. Kaide bunun men edilmesini gerektirir ve ziyade haram olur.³²

Şâfiilerin cumhuru da genel olarak ziyadenin mendub olduğu görüşünü benimsemekle birlikte müteahhirun alimler vâcibin ve ziyadenin mahiyetini, aynı cinsten olup olmamalarını, şekil benzerliğini ve birbirinden ayırt edilme durumlarını göz önünde bulundurarak bazı yerlerde ziyadenin farz, bazı yerlerde mendub olarak vâki olacağını, bazı yerlerde caiz olacağını, bazı yerlerde caiz olmayacağını ileri sürerler. Bunlar miktarı için belirli bir ölçü konmuş farzlarda ondan daha fazla olanı yapıldığı zaman bunun geçerli olup olmayacağı konusunda; yapılan ziyade asilla aynı cinsten olursa ziyadenin geçerli olacağını aksi halde geçerli olmayacağını söylerler. Müteahhirün Şâfiilere göre dört hususta ziyadenin hükümleri farklılık arzeder.

- a. Kesin olarak geçerli olan ziyade: Mesela vâcip olan miktara ziyade olarak beş deve bir koyun yerine bir deve verse, temettü yapan hacı koyun yerine bedene veya sığır boğazlasa, abdest alan kimse başının tamamını meshetse veya rükû ve secdeleri uzatsa bunların tamamının farz olarak mı yoksa ziyade olan kısmın nâfile olarak mı meydana geleceği konusunda ihtilaf edilmiştir. Müteahhirundan bazıları zekâta koyun yerine deve verilmesi gibi asıldan ayrılması mümkün olmayan yerlerde asıl ve ziyadenin hepsinin farz olarak

29 Ezherî, *Cevâhiru'l-iklil* I, 119.

30 Ezherî, *Cevâhiru'l-iklil*, I, 49.

31 Karâfi, Şihâbüddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. İdris, *el-Furûk (Envârü'l-burûk fi envâi'l-furûk)*, Kahire, 1928, III, 89.

32 Mekki, Muhammed Ali b. Hüseyin, *Tehzibü'l-furûk ve'l-kavâidi's-seniyye fi'l-esrâri'l-fıkhiyye (el-Furûk ile birlikte basılı)*, Kahire, 1928, III, 89.

meydana geleceğini, başın tamamının mesh edilmesi gibi asıldan ayırt edilmesi mümkün olan yerlerde meshin bir kısmının farz, vâcib olan miktara ziyade olanın nâfile olarak meydana geleceği görüşünü doğru saymışlardır.³³

- b. Daha doğru kabul edilen görüşe göre geçerli olan ziyade. Mesela fitır sadakasında kişinin mutat olan kendi öğünü veya yaşadığı beldenin öğünü vâcib olduğu halde bundan vazgeçip daha üstününü verdiği zaman daha hayırlı bir ziyade yaptığı için daha doğru olan görüşe göre ziyade geçerli olur.³⁴
- c. Kesinlikle geçerli olmayan ziyade. Mesela kişi bir dirhem sadaka vermeyi nezrederse bir dinar vermesi geçerli olmaz. Hacda avlanma cezası olarak bir koyun kesmesi vâcib olduğunda bedene veya sığır keserse muhrim için geçerli olmaz. Bunda gözetilen gaye şekilde benzerliktir.³⁵
- d. Daha sahih görüşe göre geçerli olmayan ziyade. Bir kimse yürüyerek haccetmeyi nezretse ihrama girdiği andan itibaren yürümesi vâcib olur. Yürümek ve bineğe binmek aynı cins fiiller olduğu için hac konusunda bineğe binmek daha faziletlidir desek de bunlardan biri diğerinin yerine geçmez. Aynı şekilde gümüş nezreden kimse onun yerine altın tasadduk etse geçerli olmaz. Kendi evinden itibaren ihrama girmeyi nezreden kimseye, mikat bölgesinde ihrama girmesinin daha faziletli olduğunu kabul etmek de daha doğru olan görüşe göre kendi evinden ihrama girmesi vâcib olur.³⁶

Hanbelîlerin cumhuru da ziyadenin mendub olduğu görüşünü benimsemekle birlikte bazı Hanbelî usulcüler ziyadenin vücûb veya nedb ile nitelenmesini vâcipten ayrı ve ondan ayırt edilebilir olup olmasıyla ilişkilendirmişlerdir. İbn Receb fitır sadakası ve benzeri yükümlülüklerde vâcipten ayrı olarak iki sa' vermek gibi ziyadenin vâcipten ayrı ve seçilebilir olması halinde mendub olacağında şüphe olmadığını, vâcipten ayırt edilemediği zaman bu konuda mendub ve vâcib olmak üzere iki görüş bulunduğunu söyler. Birinci görüşü Kelvezânî, ikinci görüş ise Ebu Ya'lâ tercih etmiştir.³⁷

İbn Receb, bir kimsenin başını meshetmek yerine yıkaması halinde – Hanbelîlere göre kifayet etmekle birlikte- başından akan su konusunda iki görüş olduğunu söyler: Birinci görüşe göre, asıl olan yıkamak olduğundan bu su bir hadesi gidermede kullanılmıştır (mâ-i müsta'mel). Ancak kolaylaştırmak için başı yıkamanın vücûbu sakıt olmuştur. İkinci görüşe göre –ki doğru olan budur- bu

33 Şirbinî, Şemsüddin Hatîp Muhammed b. Ahmed, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâz'l-minhâc*, Beyrut, ts. 370; Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, (thk. Teyisr Faik Ahmed Mahmud), Kuveyt, 1982, III, 318.

34 Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 406; Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, III, 318.

35 Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 525; Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, III, 319.

36 Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, III, 319-320.

37 İbn Receb, Ebül-Ferec Abdurrahman b. Ahmed, *el-Kavâid fi'l-fikhi'l-İslâmî*, (thk. Tâhâ Abdurrauf Sa'd), Mektebetü Külliyyeti'l-ezheriyye, 1971, s. 5.

su temizdir. Çünkü başı yıkamak mekruhtur bu sebeple ziyade vâcip olmaz. Aynı şekilde yolculukta namazı tam kılmak mekruhtur.³⁸

2. Ziyadeyi Vâcip Görenler

İmam Ebû Hanife ile İmam Mâlik ziyadenin başlanılmadan önce mendub başladıktan sonra farz olarak meydana geleceği ve bozulduğu zaman kazasının vâcip olacağını söylemişlerdir.³⁹ Ancak İmam Mâlik başlanılan ziyadenin mazeretsiz olarak buzulmuşsa kazasının vâcip olduğunu fakat bir özre binaen buzulmuşsa kazasının gerekmeceğini söyleyerek İmam Ebû Hanife'den ayrılmıştır.⁴⁰

İlk beş asır Hanefî usul literatüründe vâcibe ziyade meselesi müstakil bir başlıkta ele alınmamakla birlikte konunun nâfile/mendub bahisleri içerisinde incelendiği görülür. Ancak Hanefî usulcülerin burada bahsettikleri ziyade, farzlardan ve sünnetlerden bağımsız olarak ve onlara bitişik olmaksızın meşru kılınan ziyadedir. İlk beş asır Hanefî usulcülerini bu ziyadenin başlanılmadan önce mendub olduğu ve başlanıldıktan sonra vâcibe dönüşeceği konusunda görüş birliği içerisinde dilerler.⁴¹ Pezdevî mükellefin ziyadeyi eda ettiğinde hak sahibine hakkını teslim etmiş olacağını ve başkasının hakkı hürmet etmeyi gerektirdiğinden onu bozduğunda sorumlu olacağını ve bundan kurtulmanın iptal edilen hakkı vâcip (ilzâm) kılmaktan başka yolunun olmadığını ifade eder.⁴² Bu ifadelerden Pezdevî'ye göre ziyadenin başlanılmakla vâcibe dönüşeceği ve bozulduğu zaman kazasının vâcip olacağı anlaşılmaktadır. Serahsî, eda edilen ziyadenin Allah'ın hakkı olarak nitelendiğini ve bu hakkın eda ile teslim edilmiş olacağını, dolayısıyla hak sahibinin hakkına riayet etmek için onu iptalden kaçınmanın vâcip olduğunu belirterek tecezzi kabul etmeyen ibadetlerde bu kaçınmanın ancak onu tamamlamakla gerçekleşeceğini bu sebeple haddizatında nâfile olsa da başladıktan sonra ziyadeyi tamamlamanın ve bozduğu zaman kazasının vâcip olduğunu söylemektedir.⁴³ Serahsî nezredilen şeylerin de aslında nâfile olarak meşrû kılındığını bu sebeple de nâfileler gibi devamının isteneceğini ancak nezirle belirlenen hakkı gözetmek için nâfile olarak meşru kılınan şeyi

38 İbn Receb, *el-Kavâid*, s. 6.

39 Bk. Şeybânî, *el-Asl*, (thk. Mehmet Boynukalın), Beyrut, 2012, I, 123. Şeybânî şöyle demiştir: Ebû Hanife'ye "Kişi teyemmüm yapıp namaza başladıktan sonra teyemmümü bozup namazdan ayrılrsa ve sonra suyu bulsa ne dersin? dedim. "Abdest alır ve namazına yönelir." dedi. "Niçin?" dedim. Çünkü suyu bulunduğu zaman kıldığı namazı ve geri kalanı bozulur." dedi. "Kıldığı namaz tatavvü olursa da mı böyle yapar? dedim. "Evet." dedi. "O halde tatavvü'u kaza etmek üzerine vâcip olur mu ("نعم: فهل يجب عليه قضاء التطوع قال: نعم") dedim. "Evet vâcip olur." dedi.

40 Sehnûn, İbn Said et-Tenûhî, *el-Müdevenetü'l-kübrâ* (thk. Âmir el-Cezzâr-Abdullah el-Minşâvî), Kahire, 2005, I, 160; Merdâvî, *et-Tahbîr*, II, 991.

41 Bk. Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer, *Takvimü'l-edille fi usûli'l-fikh*, (thk. Halil Muhyiddîn el-Meysû), Beyrut, 2007, s. 78; Pezdevî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Usûlü'l-Pezdevî* (Buhârî'nin *Keşfü'l-esrârî* içinde), Kahire, ts. II, 311; Serahsî, *el-Usûl*, I, 115-116; Lâmişî, Ebû's-Senâ Mahmud b. Zeyd, *Kitabün fi usûli'l-fikh*, (thk. Abdülmecid Türki), Beyrut, 1995, s. 59.

42 Bk. Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, II, 313.

43 Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *el-Usûl*, İstanbul, 1984, I, 116.

edanın vâcip olacağını, belirlenen hakkı gözetmek için başlamak vâcip olunca tamamlamanın da evleviyetle vâcip olacağını belirtir. Serahsiye göre nezir nâfile hacca benzer. Nâfile olarak meşru kılınan hacı, dinin hakkını gözetmek ve belirleneni yerine getirmek için eda etmek vacip olur. Aynı şekilde edaya başlandıktan sonra tamamlamak da şer'in hakkını gözetmek için vâcip olur.⁴⁴

Rüku', secdeler ve kıraatı uzatma gibi vâcibe bitişik olan ve ondan ayırt edilemeyen ziyadenin hükmüyle ilgili ilk beş asır Hanefî usul literatüründe herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

Ancak bazı âlimler Kerhî'nin bu ziyadenin vâcip olduğu görüşünü benimsediğini söylemektedir.⁴⁵ Mesela Ebû Ya'lâ'ya göre Kerhî rükû ve kıraat konusunda mükellefin rükû'u ve kıraatı uzattığı zaman bunların hepsi vâcip olur demiştir.⁴⁶ Fakat gerek ilk beş asır Hanefî usul eserlerinde gerekse daha sonraki usul eserlerinde Kerhî'nin böyle bir görüş ya da ifadesine rastlanılmamaktadır.

Beşinci asırdan sonraki Hanefî usulcüler vâcibe bitişik olan ziyadenin de başlanılmadan önce mendub başlandıktan sonra farz olarak meydana geleceğini belirtmişlerdir. Mesela Abdülazîz el-Buhârî, namazda kıraat meselesiyle ilgili olarak vâcibe bitişik ve onun en azı üzerine yapılan ziyadenin meydana gelmeden ve gerçekleşmeden önce mendub olduğunu fakat vücûda geldikten sonra emrin mutlak ve umûmî hükmüne dâhil olduğu için farza dönüşeceğini söyler.⁴⁷ Ona göre bir kimse uzunca bir âyete veya üç kısa âyete birkaç âyet ziyade yapması halinde, bu ziyade "Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyunuz."⁴⁸ âyetinin kapsamına girdiği için farza dönüşür ve onu bozacak olursa kazası vâcip olur.⁴⁹ İbn Nüceym Hanefî âlimlerin namaz kılan kimsenin namazda Kur'an'ın tamamını okuması halinde kıraatın en az miktarına yapılan ziyade ile rükû' ve secdeleri uzatması halinde rükû' ve secdenin alt sınırına ziyade olan kısmın farz olarak meydana geleceği görüşünü benimsediklerini belirtir.⁵⁰

Bu ifadelerden ilk devir ve son devir Hanefilere göre vâcibe ziyadenin aslında mendub olduğu fakat mükellef menduba başladığı zaman onun farz olarak meydana geldiği ve bozulduğu zaman kazasının vâcip olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen Kerhî'ye nispet edilen vucub görüşüyle Hanefilerin ekserisine nispet edilen nedb görüşünün aslı budur. Vucubunu nakledenler, Hanefilere göre ziyadeyi tamamlamanın vucubuna, mendubluğunu nakledenler de meydana gelmesinden önceki hükmüne itibar etmektedirler.

44 Serahsî, *el-Usûl*, I, 115-116.

45 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, II, 411; Şîrâzî, *et-Tebîrâ*, s. 50; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîl*, I, 236.

46 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, II, 411.

47 Buhârî, Alâuddin Abdülazîz b. Ahmed, *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahri'l-Islam el-Pezdevî*, Kahire, ts, II, 311.

48 Müzzemmil, 73/20.

49 Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 311.

50 İbn Nüceym, Zeynü'l-Âbidin b. İbrahim, *el-Eşbâh ve'n-nazâir* (thk. Muhammed Mutî' el-Hâfîz), Dimeşk, 1983, s. 449-450.

Hanefî usulcüler vâcibe yapılan ziyadenin başlandıktan sonra farz olarak meydana geleceğini kabul etmekle birlikte Hanefî fakihler vâcibin ve ziyadenin mahiyetini, aynı cinsten olup olmamalarını dikkate alarak ziyadenin hükmünün bazı durumlarda sünnet, bazı durumlarda mübah, bazı durumlarda batıl, bazı durumlarda da câiz olmayacağını ve namazı bozacağını söylemişlerdir.

Mesela İmam Ebû Hanîfe, kişinin namaza üç veya dört secde ziyade yapması halinde bu ziyadenin namazı bozmayacağını ve üzerine sehiv secdesi vâcip olacağını fakat bir veya iki secde ile birlikte tam bir rek'at ziyade etmesinin namazı bozacağını söylemiştir.⁵¹ Şeybânî bir rivayete göre namazda farızı tamamlamadan önce rekattan olmayan şeylerin ziyadesinin -tam bir rekât ziyade etmedikçe- namazı bozmayacağını ve rekatin secde ile tamamlanacağını fakat bir rivayete göre de farızı ikmalden önce tam bir secde ziyade etmenin namazı bozacağını söylemiştir.⁵² Serahsî, hacda şeytan taşlama konusunda, bir kimse yediden fazla taş atarsa, üzerine vâcib olanı yerine getirdiği için ondan sonraki ziyadenin zarar vermeyeceğini belirtir.⁵³ Evleneceği kadına erkeğin vermesi gereken mihr konusunda da mihr-i müsemma ile evlendikten sonra mihire ziyade yapması halinde zifafa girmiş veya zifafa girmeden önce ölmüş olsun bu ziyadenin caiz, fakat zifafa girmeden önce boşamışsa ziyadenin batıl olacağını söyler.⁵⁴ Bu misallerde asilla ziyadenin mahiyet bakımından aynı oluşuna itibar edildiği anlaşılmaktadır. Ancak Züfer, koca zifafa girmiş veya girmeden önce ölmüş olsun bu ziyadeyi alış-veriş meselesinde akitten sonra semendeki ziyadeye kıyas ederek caiz saymamıştır.⁵⁵

Kâsânî birçok bakımdan farzın nâfileden farklı olduğunu belirterek; "Nâfile, farzın aksine belirli bir vakitle mukayyed olmadığı gibi muayyen bir miktarla da sınırlanmış değildir. Bazı vakitler dışında hangi vakitte ve hangi miktarda istenirse tatavvu kılmak câizdir. Farz ise belirli bir miktarla sınırlı ve belirli bir vakitle mukayyedir. Bu nedenle belirlenmiş miktarına ziyade câiz değildir." der.⁵⁶

Abdestte başın tamamını meshetme konusunda da Hanefî âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bir kısım âlimler meshin hepsi farz olarak meydana gelir derken İbn Nüceym muteber olan görüşe göre dörtte birini meshin farz geri kalan ziyadenin sünnet olarak meydana geleceğini söyler. Aynı şekilde abdestte azaların tekrar yıkanması konusunda bir kısım âlimler bunun hepsinin farz olarak meydana geleceğini söylerken İbn Nüceym mezhepte muteber olan görüşe göre birincisinin farz ikinci ve üçüncü yıkamanın sünnet-i müekkeke olduğunu belirtir. Kurban kesme konusunda da zengin bir kimse iki koyun kestiği zaman bunlardan

51 Bk. Şeybânî, *el-Asl*, I, 211.

52 Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, Beyrut, 1989, II, 80.

53 Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 67.

54 Serahsî, *el-Mebsût*, V, 87.

55 Serahsî, *el-Mebsût*, V, 87.

56 Kâsânî, II, 296-301.

birinin farz diğerinin tatavvu olarak meydana geleceğini söyler.⁵⁷ Buradaki misallerde vâcib ile ziyadenin ayırt edilebilir nitelikte olmalarına itibar edilmiştir.

3. Kendisine Her İki Görüşün Nispet Edildiği Âlimler

Bu âlimler İmam Şâfiî ile Ahmed b. Hanbelî'dir. Bunlara bir kısım kaynaklar vücut görüşünü nispet ederken bir kısım kaynaklar da nedb görüşünü nispet etmektedirler.⁵⁸

a. İmam Şâfiî

Zerkeşi, İmam Şâfiî'nin *el-Üm'*deki kelamından anlaşıldığına göre onun ziyade konusunda vücut görüşünü benimsediğini söylemektedir.⁵⁹ Ancak Şâfiî'nin ziyadenin hükmüyle ilgili *er-Risâle*'deki sarîh beyanı, Zerkeşi'nin bu istinbatının isabetli olduğunu söylemeye imkân vermemektedir. Zira Şâfiî burada abdest uzuvlarının yıkanması konusunda, âyetin zâhirinin 'yıkama' sözünün örtüştüğü en az miktar olan bir kere yıkamayı gösterdiğini buna yapılan ziyadenin nâfile olduğunu söylemektedir (فأرادوا طلب الفضل في الزيادة في الوضوء وكانت الزيادة فيه نافلة).⁶⁰ Nitekim ilk beş asır Şâfiî usulcülerle sonraki usulcüler de mezhebde evlâ olan görüşün, vâcib isminin örtüştüğü fiilin alt sınırına yapılan ziyadenin nâfile olduğunu söylemekte ve imam Şâfiî'den böyle bir görüş nakletmemektedirler.⁶¹ İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*'deki sarîh beyanıyla Şâfiî usulcülerin cumhurunun açıklamaları göz önüne alındığında İmam Şâfiî'nin vâcibe yapılan ziyade konusunda vücut değil nedb görüşünü benimsediği ortaya çıkacaktır.

b. Ahmed b. Hanbel

Ahmed b. Hanbelî'den rivâyet edilen fikhî görüşlerin tahlilinde Hanbelî usulcüler arasında ihtilaf bulunmaktadır.

Ebû Ya'lâ, Ahmed'in cemaate meşakkat vermediği müddetçe imamın rûkûda cemaati beklemesini müstehap saymasından hareket ederek imamın uzattığı rûkûun tamamının vâcib olmaması halinde bu ziyade ile rekata yetişmenin sahih olmayacağını ve bu durumun, farz kılanın nâfile kılanı iktida etmesine sebebiyet vereceğini dolayısıyla Ahmed'in vücut görüşünü benimsediğini ileri sürmüştür.⁶²

Ancak Ebû Ya'lâ'nın, Ahmed'e nispet ettiği bu görüş Hanebelî usulcülerden Kelvezânî ile İbn Akîl'den başlayarak diğer Hanbelî usulcüler tarafından tenkide tâbi tutulmuştur. Kelvezânî, Ebû Ya'lâ'nın bu istinbatının bir yanılı olduğunu,

57 İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 450.

58 Bk. Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, II, 411; Râzi, *el-Mahsûl*, I, 355; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîr*, I, 236; Merdâvî, *et-Tahbir*, II, 997; İbnü'l-Lehhâm, *el-Kavâid*, s. 105; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, I, 411.

59 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîr*, I, 236.

60 Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, (thk. Ahmed -Muhammed Şakir), Beyrut, ts. s. 165.

61 Bk. Şirâzi, *et-Tebîra*, s. 50; Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, I, 104; Gazâlî, *el-Mustasfâ*, I, 73; Râzi, *el-Mahsûl*, I, 355.

62 Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, II, 411.

farz kılan kimsenin, namazının tamamında nâfile kılanı iktida etmekten men edileceğini fakat imamla birlikte namazda sünnet olan bir rükne yetişirse, namazın tamamında nâfile kılanı uymuş olmayacağını, imama uyan, iftitah tekbirinde, istiâzede ve sûre okuma hâlinde imama yetişirse, tatavvu kılarken ona yetişmiş olacağını ve bundan sonra hiçbir kimsenin onun imama uymasının sahih olmayacağını söylemeyeceğini ifade eder. Ayrıca farz kılanın nâfile kılanı uyması konusunda Ahmed b. Hanbel'den iki farklı rivâyet geldiğini bunlardan birini terkedip diğerini alarak delile dayanmadan onun adına vücûb görüşü istinbat etmenin tutarsız olduğunu belirtir.⁶³

İbn Akil'e göre, imama uyanın rükû ve secde diye isimlendirilen fiili yapması kendisinden rükû ve secde ile ilgili emrin hükmünü iskat eder. Bu sebeple bu hükmün farz, buna ziyade olanın da tatavvu olması gerekir. Aynı şekilde kırk dinardan bir dinar verdiğinde onun zekâtının farzietini iskat eder, bir dinara ziyade olan tatavvu olur.⁶⁴

İbn Kudame,⁶⁵ İbnü'l-Lehhâm,⁶⁶ İbnü'n-Neccâr⁶⁷ vb. sonraki usulcüler de Ahmed b. Hanbel'den gelen rivayetleri göz önünde bulundurarak ona göre ziyadenin mendub olduğu sonucuna varmışlardır. Nitekim Ebû Muhammed et-Temîmî'nin Ahmed b. Hanbel'den naklettiği rivâyete göre İmam Ahmed ziyadenin mendub olduğu görüşünü benimsemiştir.⁶⁸

Merdâvî ile İbnü'n-Neccâr vâcibin en az mikarına yapılan ziyadenin mendub olduğu görüşünü dört imama nispet etmiştir.⁶⁹ Yukarda ifade edildiği üzere bu iddia doğru olmamakla birlikte ziyadenin mendubluğu konusundaki görüşlerini yansıtmak bakımından önemlidir. Hanbelî usulcülerin genelinin birbirini destekleyerek naklettikleri rivâyetler Hanbelîlerin cumhurunun kabul ettiği kuvvetli görüşe göre ziyadenin mendub olduğunu ispat eder. Bu da imam Ahmed'in nedb görüşünü benimsediği algısını güçlendirmektedir.

Sonuç

Fıkıh ve usul âlimleri ister vâcibe bitişik olsun ister ondan bağımsız olsun vâcibe yapılan ziyadenin başlanılmadan önce mendub olduğu konusunda ittifak ederken başlandıktan sonraki hükmü konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefîlerle İmam Mâlik nâfile (ziyade) bir ibadetin başlanılmakla vâcibe dönüşeceği ve tamamlamakla terk etmek arasında muhayyerlik bulunmadığından

63 Kelvezânî, *et-Temhîd*, I, 327.

64 İbn Akil, *el-Vâzih*, II, 543.

65 İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, I, 187-188.

66 İbnü'l-Lehhâm, *el-Kavâid*, s. 105.

67 İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münir*, I, 411.

68 İbnü'l-Lehhâm, *el-Kavâid*, s. 105.

69 Merdâvî, *et-Tahbir*, II, 997; İbn en-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münir*, I, 411.

nâfileye devam etmediği zaman kaza ile sorumlu olacağı ve terkinden dolayı cezalandırılacağı görüşünü benimsemişlerdir. Şâfiîlerle Hanbelîler ise vâcibe ziyadenin başlanılmakla vâcibe dönüşmeyeceği, mükellef devam etmekle etmemek arasında muhayyer olduğundan devam etmediği takdirde kaza ile sorumlu olmayacağı ve terkinden dolayı cezalandırılmayacağı görüşünü benimsemişlerdir.⁷⁰

Burada tercihe şayan olan görüş ister farzlardan ve vâciplerden müstakil olan ziyade, isterse vâcibe (farz) bitişik ve ondan ayırt edilmesi mümkün olmayan ziyade konusunda olsun Hanefîlerin görüşüdür. Zira vâcibin alt sınırına yapılan ziyadede, ziyade ile aslı hüküm bakımından ayrı görmeyi haklı gösterecek bir delil yoktur. Vâcipten müstakil olan ziyade de hem başlanılan ibadete hem de Allah'ın hakkına riayet için başlanılmakla tamamlanması ve bozulduğu zaman kaza edilmesi nezr edilen ibadetlere kıyasla gerekli olur. Zira adak da aslında nâfile gibidir. Kişi niyetlenmekle onu kendisine vâcip kılmaktadır.

Nitekim zahirde Hanefîlere muhalif olan mezhepler de bir kısım ziyadenin vâcip olacağını kabul etmektedirler. Mesela Şâfiîler nâfile haccın ve umrenin başlandıktan sonra vâcibe dönüşeceği ve bozulması halinde kazasının vâcip olacağı görüşünü benimsemişlerdir.⁷¹

Hanbelîler de görünüşte Hanefîlere muhalif olsalar da mezhep içerisindeki farklı rivayetler dikkate alındığında Hanefîlerle aralarında derin görüş ayrılığı bulunmadığı görülür. Mesela bunlara göre nâfile hac ve umreye başlayan kimsenin onları tamamlaması vâciptir. Diğer nâfilelerle bunlar arasında iki yönden fark vardır. Birincisi, niyet, keffâret ve benzeri bakımdan bu ikisinin nâfilesinin farzlarına denk olmasıdır. İkincisi böyle yapılması daha hayırlı (ecved)'dir.⁷² İmam Ahmed'den gelen bir rivâyete göre İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'in görüşüne muvafık olarak orucun tamamlanmasının ve bozarsa kazasının vâcip olduğunu söylemiştir. Bir rivâyete göre de nâfile namazı tamamlamanın vâcip olacağını söylemiştir.⁷³ İbn Müflih, "Orucu tamamlama rivâyeti bu rivâyetin aksinedir. Çünkü oruç ifsad edilmekle hac gibi çok büyük keffareti icâb eden bir ibadettir."⁷⁴ demiştir. Mezhepte kabul edilen görüş ikisinin de eşit olduğudur.⁷⁵

Görüldüğü gibi Şâfiîlerle Hanbelîler de bir kısım nâfilelerin başlanılmakla farza dönüşeceğini ve bozulduğu zaman kazasının vâcip olacağını kabul etmektedirler. Bunlardan birini kabul edip diğerini kabul etmeme konusunda onları haklı kılacak

70 Râzî, *el-Mahsûl*, I, 355; Urmevî, Taceddîn Ebû Abdillâh b. Hüseyin, *el-Hâsil mine'l-mahsûl fi usûli'l-fıkh*, (thk. Abdüsselam Mahmud Ebû Nâci), Bingazi, 1994, II, 646-649.

71 Bk. Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîr*, I, 289.

72 Merdâvî, *et-Tahbîr*, II, 993.

73 İbn Müflih, *el-Furû'*, III, 135; Merdâvî, *et-Tahbîr*, II, 995-996.

74 İbn Müflih, *el-Furû'*, III, 135.

75 Merdâvî, *et-Tahbîr*, II, 995-996.

şer'î bir delil olmadığına göre gerek vâcipten müstakil gerekse vâcibe bitişik olan ziyadenin başlandıktan sonra farz olarak meydana geleceği ve tamamlamanın vâcip olacağı konusunda Hanefîlerin haklılığı anlaşılmış olur.

Kaynakça

- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *et-Takrîb ve'l-İrşâd "es-Sagîr"* (thk. Abdülhamid b. Ali Ebû Zenîd), Müessesetü'r-risale, 1993.
- Buhârî, Alâuddin Abdülaziz b. Ahmed, *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslam el-Pezdevî*, Kahire, ts.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkh*, (thk. Halil Muhyiddin el-Meysû), Beyrut, 2007.
- Ebû Ya'lâ, Muhammed b. Hüseyin, *el-Udde fi usûli'l-fıkh*, (thk. Ahmed b. Ali Seyyid el-Mübârekî), Beyrut, 1980.
- Ezherî, Salih Abdü's-Semî' el-Abî, *Cevâhiru'l-iklîl şerhu Muhtasari'l-allâme Şeyh Halil*, Beyrut, ts.
- Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, Beyrut, 2008.
- Hureyz, Abdülmuiz, "ez-Ziyade 'ale'l-vâcip" *Dirâsât*, 1999, XXVI, 427.
- İbn Akîl, Ebü'l-Vefâ Ali b. Muhammed, *el-Vâzih fi usûli'l-fıkh*, (thk. George el-Makdisî), Beyrut, 1996.
- İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed, *Ravzatü'n-nâzir ve Cünnetü'l-münâzir fi usûli'l-fıkh*, (thk. Abdülkerim b. Ali b. Muhammed en-Nemle), Riyad, 1994.
- İbnü'l-Lehhâm, Ali b. Abbas el-Ba'î, *el-Kavâid ve'l-Fevâidü'l-usûliyye* (thk. Muhammed Hamid el-Fekî), Beyrut, 1983.
- İbnü'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed el-Fetûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, (thk. Muhammed Zuhaylî-Nezih Hammad), Dimeşk, 1980.
- İbn Nuceym, Zeynü'l-Âbidîn b. İbrahim, *el-Eşbâh ve'n-nazâir* (thk. Muhammed Mutî' el-Hâfiz), Dimeşk, 1983.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed, *el-Kavâid fi'l-fıkhil-İslâmî*, (thk. Tâhâ Abdurrauf Sa'd), Mektebetü Külliyyeti'l-ezheriyye, 1971.
- İsnevî, Cemâlüddîn Ebû Muhammed, *et-Temhîd fi tahrîci'l-furû' ale'l-usûl*, (thk. Muhammed Hasan Heyto), Beyrut, 1984.
- İbnü's-Sübkî, Tâciüddîn Abdülvehhâb, *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*, (thk. Ahmed Cemal ez-Zemzemî-Nûruddîn Abdülcebbâr Sagîrî), Dubâi, 2004.
- Karâfî, Şihâbüddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. İdris, *el-Furûk (Envârü'l-burûk fi envâi'l-furûk)*, Kahire, 1928.
- Kelvezânî, Mahfuz b. Ahmed, *et-Temhîd fi usûli'l-fıkh*, (thk. Müfid Muhammed Amşe), Cidde, 1985.
- Lâmişî, Ebü's-Senâ Mahmud b. Zeyd, *Kitabün fi usûli'l-fıkh*, (thk. Abdülmecid Türkî), Beyrut, 1995.

- Mekkî, Muhammed Ali b. Hüseyin, *Tehzîbü'l-furûk ve'l-kavâidi's-seniyye fi'l-esrârî'l-fikhiyye (el-Furûk ile birlikte basılı)*, Kahire, 1928.
- Merdâvî, Ebû'l-Hasan Ali b. Süleyman, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fi usûli'l-fikh*, (thk. Abdurrahman b. Abdillâh el-Cübreyin), Riyad, 2000.
- Pezdevî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Usûlü'l-Pezdevî* (Buhârî'nin *Keşfü'l-esrâr'ı* içinde), Kahire, ts.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *el-Mahsûl fi usûli'l-fikh*, (thk. Tâhâ Cabir Feyyaz el-Avânî), Suudî Arabistan, 1987.
- Sem'ânî, Ebû Muzaffer, *Kavâti'u'l-edille fi usûli'l-fikh*, (thk. Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfiî), Beyrut, 1997.
- Sehnûn, İbn Said et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (thk. Âmir el-Cezzâr-Abdullah el-Minşâvî), Kahire, 2005.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *el-Usûl*, İstanbul, 1984
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, Beyrut, 1989.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen, *el-Asl*, (thk. Mehmet Boynukalın), Beyrut, 2012.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, (thk. Ahmed -Muhammed Şakir), Beyrut, ts.
- Şîrâzî, Ebû İshak Cemalüddîn, *et-Tebşîra fi usûli'l-fikh*, (thk. Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfiî), Beyrut, 2003.
- Şîrâzî, Ebû İshak Cemalüddîn, *el-Lüma' fi usûli'l-fikh*, (thk. Muhyiddîn Mastû-Yusuf Ali Büdeyvi), Dimeşk, ts.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Hatip Muhammed b. Ahmed, *Muğni'l-muhtâc ilâ mâ'rifeti meâni elfâzî'l-minhâc*, Beyrut, ts.
- Urmevî, Taceddîn Ebû Abdillâh b. Hüseyin, *el-Hâsil mine'l-mahsûl fi usûli'l-fikh*, (thk. Abdüsselam Mahmud Ebû Nâci), Bingazi, 1994..
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Bahâdır, *el-Bahru'l-muhîr fi usûli'l-fikh*, (thk. Ömer Süleyman el-Aşkar), Kuveyt, 1992.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Bahâdır, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, (thk. Teysîr Faik Ahmed Mahmud), Kuveyt, 1982.

